

**Universiteit
Leiden**
The Netherlands

**Omslag, bulletin van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het
Scaliger Instituut / 2005 - no 1**

Vrolijk, Arnoud; Begheyn SJ, Paul; Meens, Rob; Smit, Ineke; Vagenheim, Ginette; Miert, Dirk van; ... ; Warnar, Geert

Citation

Vrolijk, A., Begheyn SJ, P., Meens, R., Smit, I., Vagenheim, G., & Miert, D. van. (2005). Omslag, bulletin van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het Scaliger Instituut / 2005 - no 1. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/60447>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License:

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/60447>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

In dit nummer

Oostersche Weelde. Oriëntalisme in westerse kunst en cultuur » 1

De catechismus van Petrus Canisius, een bestseller » 2

Recht en schrift ten tijde van Karel de Grote. De raadsels rond het handschrift BPL 114 » 4

'Tussen ons blijft twee en twee gewoon vijf'. Een brochure uit de Leidse collectie » 6

nwo-subsidie Clusius Project » 7

The *Res publica litterarum* of Smetius, Clusius and Lipsius » 8

Twee tentoonstellingen in teken van Lustrum Universiteit Leiden en het Scaliger Instituut » 10

Geschiedenis en inventaris van het Legatum Stolpianum valt in de prijzen » 11

Van de oplettende lezer » 12
Het nut van dissertaties

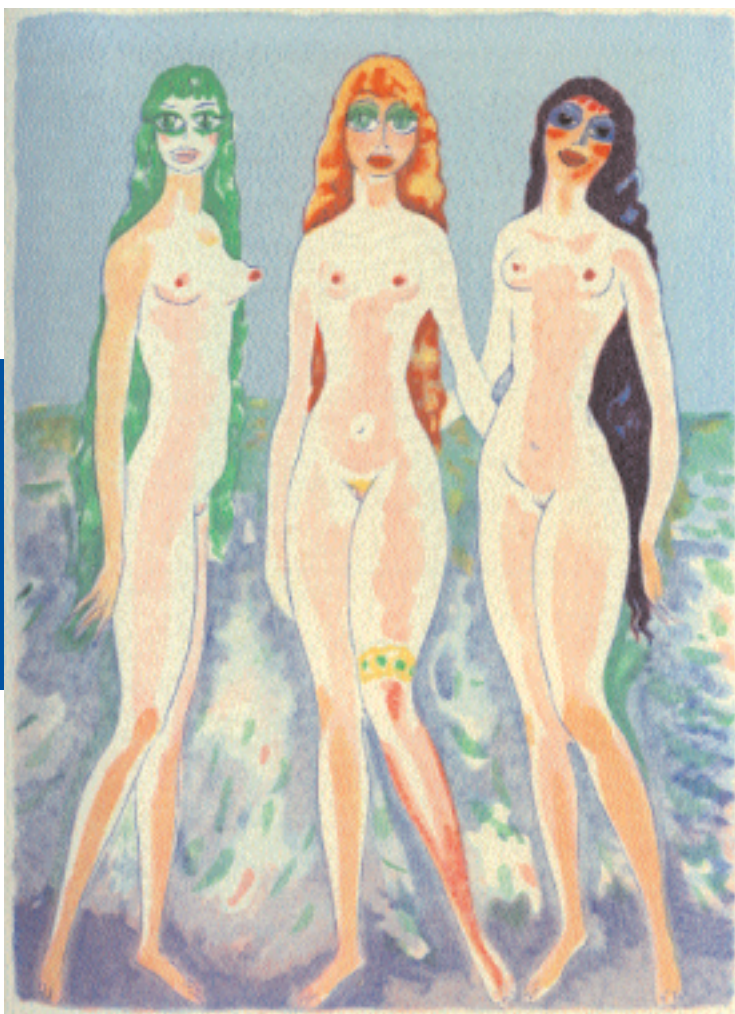
Les femmes colombes ('De duivenvrouwen').
Illustratie van Kees van Dongen in *Le livre des Mille nuits et une nuit* (Paris, 1955), dl. 2, p. 177.
Van Dongen gebruikte als voorbeeld voor deze illustratie een schilderij uit 1909, waarop hij zijn vrouw in drievoud afbeeldde als de 'Drie Gratiën'.
[OOSHSS Kluis]

Jef Schaeps, Kasper van Ommen & Arnoud Vrolijk (red.),
Oostersche Weelde. Oriëntalisme in westerse kunst en cultuur. Met een keuze uit de verzamelingen van de Universiteitsbibliotheek Leiden.
Leiden: Primavera Pers, 2005.
ca. 284 p. Prijs ca. € 32,50.

Oostersche Weelde. Oriëntalisme in westerse kunst en cultuur

Arnoud Vrolijk (Adjunct-conservator Oosterse Collecties)

Aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw, toen haremdames en wrede sultans over elkaar heenbuitelden in een overspannen geërotiseerde fantasie van de Oriënt, verscheen in Parijs een geheel nieuwe en ongekuiste vertaling van de *Duizend-en-één-nacht*. De avant-garde van Franse schrijvers en intellectuelen reageerde lyrisch: eindelijk had men een brontekst waarin de oosterling zich in al zijn ongekunstelde sensualiteit toonde. De vertaler, dr. J.-C. Mardrus (1868-1949), was een oosterse christen uit Cairo die Frankrijk tot zijn intellectuele vaderland had gemaakt. De Europese arabisten vergeleken de vertaling met de Arabische bronnen en kwamen misprijzend tot de conclusie dat de vertaler gebrekkig Arabisch kende en dat al die ongekunstelde sensualiteit er eenvoudigweg bij

verzonnen was. Terecht liet het lezende publiek zich niet van de wijs brengen door het jaloerse gevit van een aantal studeer-kamergeleerden en het boek maakte een ware triomftocht door Europa via hervertalingen en bewerkingen. Ook in Nederland verscheen een hervertaling, tot stand gekomen onder leiding van Albert Helman en met illustraties van Anton Pieck.

De Franse vertaling van de *Duizend-en-één-nacht* betekende een nieuwe inspiratiebron voor de moderne kunst. De beroemde Ballets Russes van Sergej Diaghilev gebruikten het thema voor hun ballet *Schéhérazade* op een muziekstuk dat Rimskij-Korsakov al meer dan twintig jaar eerder gecomponeerd had. Echter, waar het stuk oorspronkelijk bedoeld was als een verklanking van de zeereizen van Sindbad, daar werd het nu gebruikt als omlijsting van de bekende overspel-scène in de raamvertelling van de *1001-Nacht*. Moderne kunstenaars zoals Matisse, Macke en Klee reisden naar de Oriënt om inspiratie op te doen. Anderen illustreerden exclusieve *1001-Nacht*-uitgaven in kleine oplagen. Zo gaf de Nederlands-Franse kunstenaar Kees van Dongen (1877-1968) in 1918 een rijk geïllustreerd verhaal van de Mardrus-vertaling uit bij de Parijse Editions de la Sirène, *Hassan Badreddine el-Bassraoui*. Van Dongen gebruikte het oosterse thema geheel op zijn eigen manier, met veel speels naakt, een vermenging van westerse en oosterse motieven en een flinke dosis ironie. Van dit boek zijn maar 310 exemplaren gedrukt en vanwege de prijs heeft noch de Leidse Universiteitsbibliotheek, noch enige andere openbare collectie in Nederland het ooit kunnen verwerven.

Minder kostbaar, maar minstens zo interessant is een tweede, complete uitgave van de Mardrus-vertaling die Van Dongen illustreerde. Deze editie werd in 1955 uitgegeven door de uitgeverij Gallimard in bijna 14.000 exemplaren. Van Dongen maakte tachtig aquarellen die in reproductie in het boek werden opgenomen. Deze uitgave was tot voor kort ook niet in Nederland aanwezig, maar de Leidse Universiteitsbibliotheek kon haar verwerven met steun van het Boekenfonds Arabië en de Islam (Leiden).

Deze twee uitgaven van Kees van Dongen en vele andere aspecten van het Oriëntalisme in de westerse kunst worden belicht in de bundel *Oostersche Weelde*, die op 10 maart in de Universiteitsbibliotheek wordt aangeboden aan Ronald de Leeuw, directeur van het Rijksmuseum in Amsterdam. De bundel bevat een aantal bijdragen van deskundigen zoals de kunsthistoricus Jan de Hond, die vorig jaar in Den Bosch de tentoonstelling 'Fata Morgana' organiseerde. Jef Schaeps, conservator van het Prentenkabinet in de Leidse Universiteitsbibliotheek, maakte een bibliografie van alle geïllustreerde reisverslagen die tussen 1500 en 1900 in Nederland verschenen zijn. De bundel, uitgegeven door de Primavera Pers in Leiden, wordt begeleid door een grote hoeveelheid illustraties van boeken, prenten en kaarten uit de Oosterse én Westerse bijzondere collecties van de Universiteitsbibliotheek.

Een deel van die werken is te zien tijdens een tentoonstelling in de Universiteitsbibliotheek Leiden van 24 februari tot en met 10 april 2005.

De catechismus van Petrus Canisius, een bestseller

Paul Begheyn SJ (Directeur Nederlands Instituut voor Jezuiten Studies, Amsterdam)

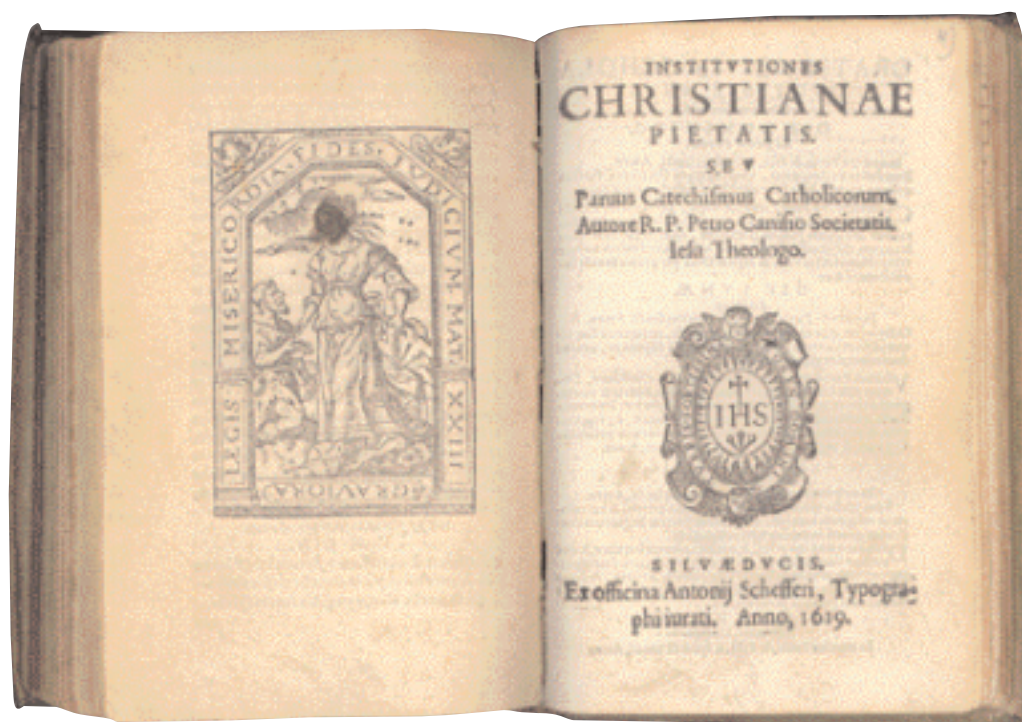
Het meest gepubliceerde boek van een Nederlandse schrijver is de catechismus van de Nijmeegse jezuïet Petrus Canisius (1521-1597). Van dit boekje verschenen tussen 1555 en 2005 1115 verschillende uitgaven in 26 verschillende talen. Verder onderzoek zal het aantal edities ongetwijfeld doen toenemen.

Deze catechismus verscheen begin mei 1555 te Wenen, in opdracht van Rooms-Koning Ferdinand, en werd door hem als verplicht leermiddel voorgeschreven voor alle scholen in de onder hem vallende gebieden. Binnen de katholieke kerk werd de catechismus van Canisius – in drie versies (groot, klein, kleinst) voor drie doelgroepen uitgegeven – al snel de meest invloedrijke. Tijdens het leven van de auteur verschenen er liefst 331 edities in het oorspronkelijke Latijn, met vertalingen in chronologisch de volgende talen: Duits, Frans, Nederlands, Spaans, Tsjechisch, Italiaans, Hongaars, Pools, Gronings (!), Zweeds, Engels, Slavisch, Lets, Servisch, Grieks en Sloveens. Tot ver in de negentiende eeuw werd het boekje in vele talen verspreid over heel Europa en ver daarbuiten. 'Canisius' werd de soortnaam voor een katholieke catechismus.

In het prentenkabinet van Museum Het Valkhof te Nijmegen wordt van 26 februari tot 22 mei 2005 een tentoonstelling gehouden onder de titel *Petrus Canisius en zijn catechismus 1555-2005*. Daarin wordt de catechismus van

Petrus Canisius, *Katechismos eikonismenos*.
1613 [1372 H 12].

Petrus Canisius, *Institutiones christianae pietatis, seu Paruus catechismus catholicorum*.
Silvaeducis, Ex officina Antonii Schefferi 1619 [190 G 2].

Canisius in een groter geheel geplaatst. Uitgaven van de catechismus worden getoond, in verschillende vertalingen en uitvoeringen. De tentoonstelling wordt didactisch verhelderd met behulp van tekstborden en afbeeldingen. Daarnaast wordt er plaats ingeruimd voor ondersteunend beeldmateriaal, in de vorm van onder meer schilderijen, prenten en beelden. Aparte aandacht wordt besteed aan de zogeheten 'Bilderkatechismen', geïllustreerde catechismussen, die zowel in Europa als in de missies populair waren. Ook wordt in de tentoonstelling aandacht geschonken aan een andere catechismus, die door jezuïeten in Nijmegen geschreven werd, en eveneens wereldwijd bekend raakte: de *Nieuwe Katechismus* van 1966.

Op de tentoonstelling worden een bijzondere en een meer algemeen bekende uitgave van de catechismus van Canisius getoond uit de collectie van de Universiteitsbibliotheek van Leiden. De eerste is een Griekse vertaling van het werk, vervaardigd door de Beierse jezuïet Georg Mayr (1564-1623), ten behoeve van studenten van jezuïeten-colleges. Voor het eerst werd deze vertaling van de 'kleine catechismus' gepubliceerd in 1595 te Ingolstadt door David Sartorius in een editie die de naam van de vertaler onvermeld laat, sindsdien nagenoeg elk jaar gevolgd door herdrukken. In 1613 verscheen bij Johann Kruger te Augsburg een editie, die uiterst gewild was vanwege de 102 erin opgenomen gravures. Vanwege zijn artistieke kwaliteit is deze uitgave – in tegenstelling tot ongeïllustreerde uitgaven, waarvan vaak slechts één exemplaar bekend is – in vele exemplaren bewaard gebleven in een groot aantal binnen- en buitenlandse collecties. De geïllustreerde editie van 1613 vormt een van de befaamde beeldcatechismussen van Petrus Canisius.

Bij de tweede catechismus van Canisius uit de Leidse Universiteitsbibliotheek, die op de Nijmeegse tentoonstelling te zien is, gaat het om een editie van de kleine catechismus, getiteld *Institutiones christianae pietatis, seu Paruus catechismus catholicorum*, die in 1619 verschenen is bij de Bossche boekdrukker Anthonie Scheffer, 'gezworen typograaf'. Het gaat hier om een uniek exemplaar, dat beantwoordt aan de wet van de boekgeschiedenis: 'Hoe populairder een boek is geweest, hoe minder exemplaren je ervan terugvindt.' Het is de eerste uitgave van de catechismus die op huidig Nederlands grondgebied werd gedrukt. De drukker was lid van het katholieke Bossche drukkers-geslacht Schoeffer of Scheffer en zoon van Jan Scheffer, die een niet onbelangrijke rol speelde bij de vestiging van een jezuïetencollege in 1609 te 's-Hertogenbosch. Zijn broer Paulus Scheffer was jezuïet en als docent in dit college actief. Het ligt dan ook voor de hand om in de paters van het Bossche college de initiatiefnemers te zien voor de uitgave niet alleen van deze catechismus, maar ook van een ander werk van Petrus Canisius in hetzelfde jaar 1619, zijn *Epistolae et evangelia dominicis festisque diebus in ecclesia legi solita*, dat qua omvang (152 p.) de catechismus (32 p.) verre overtrof.

Bij de tentoonstelling in Museum Het Valkhof verschijnt een geïllustreerd boek in het Nederlands en Engels over het ontstaan, de opzet en de verspreiding van de catechismus van Petrus Canisius. De bijlagen bevatten een lijst met alle uitgaven van de catechismus die verschenen zijn tijdens het leven van Petrus Canisius (1555-1597), een lijst met de jaren waarin de catechismus voor het eerst in een vertaling in een bepaalde taal uitkwam, en een bibliografie.

Recht en schrift ten tijde van Karel de Grote

De raadsels rond het handschrift BPL 114

Rob Meens (Instituut Geschiedenis,
Geschiedenis/Middeleeuwen, Universiteit Utrecht)

De Leidse Universiteitsbibliotheek bevat een prachtige collectie aan handschriften uit de Karolingische periode, het tijdvak genoemd naar de dynastie van Karel de Grote. Dit geslacht heerste in de achtste en negende eeuw over een groot deel van het huidige West-Europa. De rijkdom die de vele veroveringen met zich brachten alsmede de economische groei, waaraan vooral de grote rijksabdijen een bijdrage leverden, boden mogelijkheden voor een opmerkelijke culturele bloei, die gewoonlijk als Karolingische Renaissance wordt betiteld. Het ging de vorsten en het hof, waarvan de belangrijkste stimulansen voor deze bloei-periode uitgingen, vooral om een correcte naleving van de christelijke geboden en hiervoor was het nodig de clerus en het volk op de juiste wijze te onderrichten. De term Renaissance, die suggereert dat er een intrinsieke belangstelling voor het klassieke verleden bestond, is in zoverre misleidend. Toch danken we het merendeel van onze kennis van klassieke teksten aan copïisten uit de Karolingische tijd, die de meeste klassieke werken voor het nageslacht hebben bewaard. Het in deze periode ontwikkelde schrift, de Karolingische minuskel, werd door de humanisten in de Renaissance, die hun klassieken dus vooral lazen in een Karolingisch afschrift, dan ook beschouwd als hét schrift van de klassieke periode en de Karolingische letters dienden daarom als voorbeeld voor de humanistische minuskel, de voorloper van ons huidige schrift. Het merendeel van de boekproductie in de Karolingische tijd betreft echter niet de overlevering van klassieke teksten, die vooral als schoolteksten gelezen werden, maar soms ook door enkele fijnproevers genoten werden. Karolingische intellectuelen als Alcuin van York of Theodulf van Orléans besteedden het merendeel van hun intellectuele werk aan de reconstructie van de juiste tekst van de bijbel. Daarnaast stonden de kerkvaders in een grote belangstelling, omdat zij de bijbeltekst gezaghebbend hadden geïnterpreteerd. Er werd tevens veel aan geschiedschrijving gedaan om de toenmalige gebeurtenissen in te passen in het schema van de christelijke heilsgeschiedenis. Veel teksten uit deze periode hadden een heel praktische aard. Zo zijn er talloze Karolingische *codices* overgeleverd die op een of andere wijze in de liturgie dienst deden: heiligenlevens, doopformules, biechthandboeken, preken.

Ook teksten van juridische aard werden in deze periode veelvuldig afgeschreven, zowel op het gebied van het kerkelijk als op dat van het wereldlijk recht. De Leidse bibliotheek bezit een intrigerend handschrift met teksten van vooral juridische aard, waarover een groepje deskundigen

zich op 1 mei van het afgelopen jaar in een workshop heeft gebogen. Het handschrift in kwestie, BPL 114, is rond het jaar 800 in het Loiregebied geschreven, mogelijk in Bourges. Het bevat een van de belangrijkste teksten op het vlak van het Romeinse recht zoals dat in de Frankische tijd rouleerde: de *Lex Romana Visigothorum* in een ietwat verkorte vorm, die bekend staat als de *Epitome Aegidii*. Het gaat hier om een bewerking van een in 506 door de Visigothische koning Alarik II uitgevaardigde verzameling van Romeins recht, die zich voornamelijk baseerde op de *Codex Theodosianus*. De *Lex Romana Visigothorum* gold in de Karolingische periode als een bron van Romeins recht, zoals overduidelijk blijkt uit de afbeelding van keizer Theodosius in het Leidse handschrift. In het Frankische rijk speelde het Romeins recht zeker nog een belangrijke praktische rol. In een conflict met Theodulf van Orléans dat speelde in de jaren 801/2, dus in de periode waarin het Leidse handschrift werd vervaardigd, en dat handelde over een veroordeelde geestelijke die asiel zocht in de basiliek van de heilige Martinus in Tours, deed Alcuin bijvoorbeeld een uitvoerig beroep op het Romeinse asielrecht zoals opgetekend in de *Lex Romana Visigothorum*. Naast deze verzameling Romeins recht bevat het Leidse handschrift een grote verzameling *formulae*, voorbeeldbrieven en -oorkonden, die op een grote continuïteit van de late antieke schriftcultuur wijzen. Het Leidse handschrift geldt als een van de belangrijkste tekstgetuigen van de meest bekende verzameling van zulke teksten: de *Formulae Marculfi*, genoemd naar de zesde-eeuwse verzamelaar van deze brieven en oorkonden. Het bevat onder meer een voorbeelddocument waarmee een dochter eenzelfde deel van het erfgoed wordt toegezegd als haar broers, een andere waarmee een bisschop een onvrije van zijn kerk vrijlaat, of weer een ander waarmee bevestigd wordt dat een man door een brand al zijn documenten verloren heeft. Deze documenten wijzen op het grote belang dat in de tijd waarin dit boek werd samengesteld, werd gehecht aan schriftelijke documenten.

Het handschrift begint met een excerpt uit de *Etymologiae* van de zesde-eeuwse Visigothische bisschop Isidorus van Sevilla, een van de meest gelezen teksten in de vroege middeleeuwen, die als bron van encyclopedische kennis gold. Het excerpt behandelt verwantschapstermen en legt bijvoorbeeld uit wat een *adoptivus* nu eigenlijk is en wat het verschil is tussen een *patruus* (broer van vader) en een *avunculus* (broer moeder). Dit wordt geïllustreerd door twee diagrammen waarin verwantschapsrelaties fraai in beeld worden gebracht. Het handschrift sluit met een brief van bisschop Chrodebert van Tours aan een abdis Boba, die een kerkrechtelijke kwestie behandelt. Bisschop Chrodebert dient de abdis hierin van advies over de door haar voorgelegde kwestie, hoe te handelen met een non die zich aan overspel (*adulterium*) heeft bezondigd. Bezien we het handschrift als geheel dan valt op dat het Romeinse recht

Lex Romana Visigothorum; Formulae Marculfi, voorafgegaan door een excerpt uit Isidorus van Sevilla, *Etymologiae*. Latijn. Handschrift op perkament, 166 ff., 200 x 115 mm. Bourges(?), einde van de achtste eeuw. [BPL 114, f 17v].

hierin zo een vooraanstaande positie inneemt, terwijl de vele voorbeelddocumenten in dit handschrift er op wijzen dat in het Loiregebied rond het jaar 800, de streek en de periode waarin dit handschrift werd vervaardigd, schriftelijke documenten een belangrijke rol speelde.

Het belang dat er aan het Romeinse recht werd gehecht is nogal opmerkelijk, niet alleen omdat de Franken inmiddels hun wetten, zoals de *Lex Salica* of de *Lex Ripuaria*, hadden opgetekend, maar ook omdat de Karolingische vorsten in de door hen uitgevaardigde *capitularia* specifieke rechtsregels hun rijk ingezonden hadden. Daarnaast is ook het belang van schriftelijke bewijsstukken opmerkelijk. Op het rechtsleven in de Karolingische periode bestaan immers

zeer afwijkende visies. Een rechtshistoricus als de Gentse hoogleraar Van Caenegem beschouwde de vroegmiddeleeuwse rechtspraak als een zeer primitief gebeuren, waarin irrationele praktijken als het godsoordeel een centrale rol speelde. De eveneens Gentse historicus Ganshof, daarentegen, hechtte meer belang aan de rechtsregels zoals neergelegd in wetten en *capitularia* en zag de Karolingische rechtspraak als onderdeel van een goed functionerend systeem waarin het koninklijke gezag via plaatselijke rechtbanken zijn invloed deed gelden. De laatste decennia bestaat er juist veel aandacht voor het feitelijke verloop van conflicten (*dispute settlement studies*) en historici hebben geconstateerd dat rechtbanken en het geschreven recht daarin een zeer ondergeschikte rol spelen. De uitkomst van een geschil is veelal meer het gevolg van plaatselijke machtsverhoudingen dan van de bestaande wettelijke regels. De vraag is dan natuurlijk wat de rol van een handschrift als het Leidse was? Functioneerde het als een bron van recht in een rechtbank, was het wellicht meer bedoeld om de bezitter ervan een bepaalde status te verlenen, speelde het misschien vooral een rol in het onderwijs, of moeten we aan een combinatie van deze functies denken?

Het Leidse handschrift heeft een zusterhandschrift dat nu in Parijs in de Bibliothèque Nationale wordt bewaard met de signatuur Latinus 4629. Het is in dezelfde periode en in dezelfde streek, mogelijk ook in Bourges, geschreven en is ook in eenzelfde formaat uitgevoerd. Enkele historici hebben zelfs verondersteld dat het Parijse handschrift oorspronkelijk met het Leidse in een band verenigd geweest is, maar dat lijkt niet erg waarschijnlijk. Ook het Parijse handschrift bevat vooral teksten van een juridische

aard, maar juist geen Romeins recht, doch typisch Franse teksten, zoals de *Lex Salica*, de *Lex Ripuaria* en een groot aantal *capitularia*. Daarnaast bevat het enkele theologische tractaatjes onder meer over de Drieëenheid en over deugden en ondeugden, waarvan je je kunt afvragen wat die nu in een voornamelijk juridisch handschrift te zoeken hebben. Dit handschrift lijkt het Leidse handschrift dat immers voornamelijk Romeins recht bevat inhoudelijk aan te vullen met Franse teksten van juridische aard. Mogelijk stonden beide boeken naast elkaar in de kast. De vraag wie deze boeken nu eigenlijk bezat en in welke context ze gebruikt werden, is op dit moment niet te beantwoorden, maar blijft fascineren.

'Tussen ons blijft twee en twee gewoon vijf'

Een brochure uit de Leidse collectie

Ineke Smit (studeerde Engels en Godgeleerdheid en is thans als Scaliger Fellow verbonden aan het project 'Christendom en moderniteit')

In hoeverre kan en moet het geloof zich aanpassen aan veranderende tijden? Deze vraag lag aan de wortel van de felle negentiende-eeuwse polemiek onder Nederlandse theologen, historici, filosofen, en letterkundigen over de zogenaamde 'nieuwe theologie'. Van Vlotens 'aanteekeningen' staan aan het begin van de stortvloed aan boeken, tijdschriftartikelen, brochures, pamfletten en andere geschriften waarmee voor- en tegenstanders van aanpassing aan de moderne cultuur elkaar in de zogenaamde 'modernistenstrijd' bestookten. De 'nieuwe theologie' was een beweging die voortborduurde op de Verlichting. Duitsland had daarbij het voortouw genomen. Als het onbetwiste startpunt van de nieuwe richting zagen de moderne theologen of modernisten (de term raakte in ons land ingeburgerd in de late jaren '50 van de negentiende eeuw) vooral *Das Leben Jesu* (1835) van David Friedrich Strauss, waarin Jezus werd geontmythologiseerd: hij werd opgevoerd als mens – weliswaar een zeer uitzonderlijk mens – maar zeker *niet* goddelijk. De modernisten wilden in elk geval ook rationeel zijn: zij waren ervan overtuigd dat geloof en rede, het christendom en de moderne natuurwetenschappen, met elkaar konden worden verzoend. Jezus was in eerste instantie een mens; de wonderen moesten de wereld uit; het christendom was één godsdienst temidden van vele; de Bijbel moest worden bestudeerd met de gangbare gereedenschappen van literaire en historische analyse. Van deze nieuwe bijbelbenadering, de 'historisch-kritische exegese', is de Leidse theologische faculteit vanaf het aantreden van de hoogleraar Johannes Henricus Scholten in 1843 tot de dag van vandaag een bolwerk geweest.

Om de felheid van het debat over het geloof te kunnen begrijpen moeten we ons realiseren hoezeer tot in de vroege twintigste eeuw het hele maatschappelijk en persoonlijk leven van kerk en geloof doortrokken was. Het is niet verwonderlijk dat vanaf 1840 velen in de nieuwe theologie een bedreiging zagen van de gevestigde orde en het eind van alle vertrouwde zekerheden. Verre van zich te afficheren als ondermijners van het christendom, zagen de modernisten zichzelf juist als de herauten van een nieuwe Hervorming; zij waren christenen, en wilden dat ook blijven. Dit bracht hen

van twee kanten onder vuur: van rechts kregen zij de volle laag van de orthodoxen, die de nieuwe bijbelkritiek veel te radicaal vonden, en van links van atheïsten en vrijdenkers, die de nieuwe theologie juist nog lang niet ver genoeg vonden gaan.

Tot deze laatste categorie behoorde, naast bijvoorbeeld Multatuli, ook Johannes van Vloten (1818-1883). Van Vloten studeerde geschiedenis en theologie in Leiden, waar hij in 1843 ook promoveerde. Na een periode als leraar aan het Gymnasium Erasmianum in Rotterdam was hij van 1854 tot 1867 hoogleraar aan het Atheneum te Deventer, maar na een conflict sleet hij de rest van zijn dagen als ambteloos burger in Bloemendaal en Haarlem. Van Vloten was een zeer vruchtbaar auteur die op allerlei gebieden publiceerde (zijn bibliografie telt meer dan 1500 titels!), een strijd bare en onafhankelijke geest die niets en niemand ontzag, zich vooral fel tegen geloof, theologie en kerk keerde, en bijna in zijn eentje verantwoordelijk was voor de negentiende-eeuwse Spinoza-rennaissance in ons land.

Al deze aspecten komen goed tot uiting in het hier afgebeelde pamflet. Zoals de karakteristiek breedsprakige titel al aangeeft vormen deze notities Van Vlotens reactie op Opzoomers 'beoordeeling' van een 'verhandeling' van weer een derde auteur, de al genoemde Leidse hoogleraar Scholten. De brochure illustreert het debat over het gods begrip en de nauwe relatie tussen filosofie en theologie, zo kenmerkend voor de discussie onder modernisten. De vermaarde filosoof en jurist Cornelis Willem Opzoomer was het niet eens met Scholtens weergave van de ideeën van de toen in Nederland invloedrijke Duitse filosoof K.C.F. Krause. Van Vloten keert zich op zijn beurt weer tegen Opzoomers kritiek op Scholten, en verwijt hem in een levendige en sarcastische stijl 'gegoochel met woorden'. Opzoomer geeft gangbare ter-men op slinkse wijze geheel nieuwe betekenissen: zo zouden wij dus zelfs nog kunnen afspreken dat vijf *niet* 4 + 1 is... Naast de felheid is het stuk ook karakteristiek voor de pamflettenoorlog door de vele verwijzingen die het bevat, niet alleen naar artikelen in Nederlandse contemporaine (algemeen-culturele en wetenschappelijke) tijdschriften, maar ook naar tal van eigentijdse buitenlandse werken, naar antieke filosofen, en naar belletristie.

Niet toevallig zijn Scholten en Opzoomer twee kopstukken van het jaar 1846. In dat jaar werd Opzoomer – op 25-jarige leeftijd – benoemd tot hoogleraar in de wijsbegeerte te Utrecht. Zijn inaugurele rede *De wijsbegeerte, den mensch met zich zelve verzoenende* bracht de nieuwe denkbeelden die vervolgens het stempel modernisme gingen dragen met kracht voor het voetlicht, en maakte een storm aan reacties los. Van Vlotens brochure uit datzelfde jaar 1846 hoort in die

Portret van Johannes van Vloten
(1818-1883)

Johannes van Vloten,
*Een paar aantekeningen op mr. C. W. Opzoomer's
 beoordeeling eener verhandeling van prof. Scholten.*
 Rotterdam, H.A. Kramers 1846 [1429 F 103].

stroom thuis. Al snel breidde het debat zich uit over een veelheid aan thema's, waarvan de verhouding tussen kerk en staat, het onderwijs (zowel middelbaar als hoger), darwinisme, en materialisme de voornaamste zijn. In dit verband is een saillante notitie bij Van Vlotens 'aantekeningen' dat hij er een reactie op ontving van de vooraanstaande natuurwetenschapper en materialist Jacobus Moleschott, een naam die hem toen nog niets zei. Moleschotts steunbetuiging was het begin van het contact tussen de twee mannen. In 1862 zou Van Vloten de eerste editie van zijn beroemde boek over Spinoza aan hem opdragen.

Behalve de vele tijdschriften die in de negentiende eeuw verschenen vormen brochures en andere kleine geschriften een belangrijke bron voor het debat over christendom en moderniteit. Voor de periode 1840-1880, het hoogtepunt van de discussie, herbergt de Universiteitsbibliotheek Leiden een aanzienlijke hoeveelheid van deze kleine theologische geschriften. Deze collectie vormt thans het onderwerp van een project van het Scaliger Instituut, gewijd aan 'Christendom en moderniteit'. Dit project sluit aan bij een breder onderzoeksprogramma waarin verschillende vormen van religieus modernisme (zowel protestants als rooms-katholiek) in Nederland en België tussen 1840 en 1940 centraal staan, een gezamenlijke onderneming van de afdeling 'Geschiedenis van het christendom' van de Leidse Faculteit der Godgeleerdheid en haar collega's van de Katholieke Universiteit Leuven. Een van de eerste doelen van het Scaligerproject is het ontsluiten van de Leidse brochurecollecties: een beredeneerde catalogus met een representatieve keuze uit interessante titels tussen 1840 en 1880 zal begin 2005 het licht zien.

NWO-subsidie Clusius Project

Op de valreep van 2004 bereikte het Scaliger Instituut goed nieuws over het dit jaar geëntameerde onderzoeksproject rond de Leidse botanicus Carolus Clusius (1526-1609). In de subsidieronde Klein Programmatisch Onderzoek Geesteswetenschappen van NWO viel de aanvraag van het Scaliger Instituut, getiteld *Carolus Clusius and sixteenth-century botany in the context of the new cultural history of science*, in de prijzen. Dankzij de toekenning kan postdoc dr. Florike Egmond, samen met twee, mogelijk drie aan te stellen aio's, de komende vier jaar onderzoek gaan doen naar het leven en werk van Clusius, een van de belangrijkste zestiende-eeuwse botanici en geleerden van zijn tijd. Hierbij zal intensief gebruik worden gemaakt van de zeer omvangrijke correspondentie (ca. 1500 brieven) tussen Clusius en zijn relaties.

Teneinde ook onderzoekers in het buitenland te faciliteren is in 2004 een begin gemaakt met de digitalisering van de Clusius-correspondentie in het bezit van de Universiteitsbibliotheek. Om de aanvang van deze onderneming te markeren werd van 23 t/m 25 september 2004 een internationaal symposium rond het leven en werk van Clusius georganiseerd onder de titel 'Clusius in a New Context' (zie de website <http://ub.leidenuniv.nl/bc/scaligerinstituut/clusius/index.html>).

Het is de bedoeling dat een ruime selectie van de gepresenteerde lezingen zal worden gepubliceerd in de reeks *History of science and scholarship in the Netherlands* van de KNAW-uitgeverij Edita te Amsterdam.

Martinus Rota, *Portret van Carolus Clusius*,
 gravure Italië, 16e eeuw
 [Prentenkabinet 152 Rot/1].

The Res publica litterarum of Smetius, Clusius and Lipsius

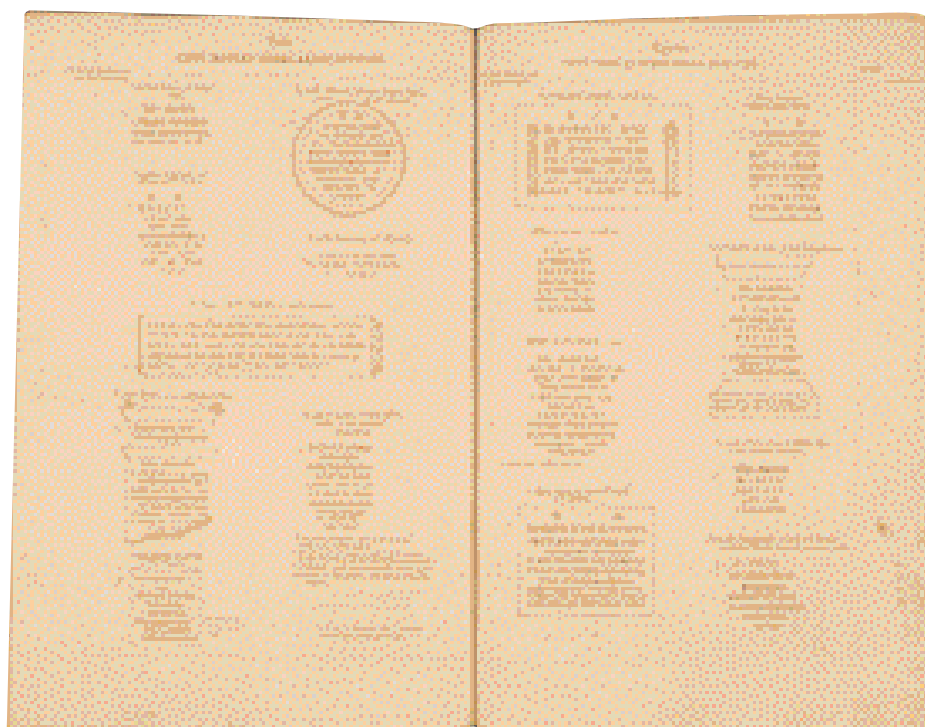
Ginette Vagenheim (Maître de conférence de latin, Université de Rouen)

Of the three months of my Scaliger Fellowship, I spent the first half in Leiden this summer (July 20th to August 30th 2004); I plan to return for the remainder before the end of 2005. Study conditions were excellent, thanks to Paul Hoftijzer and to Kasper van Ommen: I was given every facility available at the Scaliger Institute (computer with my personal account number, inter-library loan for books not available in Leiden, as well as special permission to borrow forty works per month from the Leiden library; in addition, the fellowship paid for necessary microfilm and photographs. During this first period I studied the material preserved in the manuscript collections, with the kind assistance of Anton van der Lem. My research focused on the figure of Justus Lipsius as an antiquarian, and especially as an 'epigraphist', an aspect that has been overlooked until Scaliger Fellow Jeanine Delandtsher drew attention to it in her article 'Inscriptions and coins in Lipsius' works', to appear in the next issue of *Lias*.

On August 26th I gave an informal talk in the Library on the results of my research under the title *Lipsius bifrons ut epigraphicus*. The Leiden Library has preserved all the material testifying to Lipsius's activity as an epigraphist: Martinus Smetius's manuscript of inscriptions (BPL 1) that

Lipsius published in Leiden in 1588 (M. Smetius, *Inscriptionum quae passim per Europam liber. Accessit auctarium a Justo Lipsio*, Lugduni Batavorum, 1588) and Lipsius's *adversaria* (Lips. 22), which contains copies of ancient inscriptions that he collected throughout his life, and which he used partly to draft the Auctarium that he published as an appendix to Smetius's corpus. Lipsius's activity as an 'epigraphist', i.e., as a collector, scholar and editor of ancient inscriptions, should be studied through the reconstruction of the history of both Smetius's corpus and Lipsius' *Auctarium*. Since both projects were also carried out with the help of the most important scholars of the 'Res publica litterarum' of the time, the study of Lipsius's edition of 1588 constitutes the best approach to the study of this aspect of classical scholarship, i.e. the collecting of ancient inscriptions, which was something carried out by all scholars because of the special character of these historical documents coming directly from Antiquity, and about which not much is known even today.

In my talk I illustrated the method of working described by Smetius and Lipsius in their letters of dedication through concrete examples taken from their works themselves, which has never been done systematically before. The results are quite different from what they stated in their dedicatory letters. Through a critical examination of the case of Carolus Clusius, who provided Smetius with his own collection of Spanish inscriptions, I showed that Smetius' collection and Lipsius's *Auctarium* are intrinsically connected and should be understood in relation to each other.

Martinus Smetius, *Inscriptiones antiquae, cum graecae tum latinae per urbem Romam diligenter collectae* [...]. Handschrift uit 1565. Janus Dousa bemachtigde dit handschrift op een veiling in Engeland. Het werd de eerste grote aankoop voor de bibliotheek [BPL 1, f CIII ro-civ vo].

Martinus Smetius (J. Lipsius, ed.), *Inscriptionum antiquarum quae passim per Europam liber*. Antwerpen, Officina Plantiniana 1588 [314 A 6].

I also showed how the study of a single figure, such as for instance Clusius, sheds light on the projects of both Smetius and Lipsius. The correspondence between Lipsius and Clusius, combined with the study of Smetius's corpus as well as other documents that I have discovered (Clusius's notes in his personal edition of Lipsius's edition and part of his own epigraphical collection that I identified in the Koninklijke Bibliotheek (72 B 22)), have enabled me to reconstruct part of Clusius's corpus of Spanish inscriptions. Through these letters one also learns how both Clusius and Smetius compiled their corpora. In many cases, Smetius's accuracy made it possible to reconstruct the lost copies of Clusius's Spanish inscriptions.

We also discover, in the case of Spanish inscriptions, how Lipsius organized his own *Auctarium*, adding those inscriptions that Smetius had overlooked (for example from Cordoba): Lipsius received Spanish inscriptions from his friend Augerius Busbequius, who himself received them from Joachim Hopperus, the latter having brought them from Spain when he was serving as Chancellor to Philip II (1532-1576). Lipsius respected Smetius's organization of the corpus; he sometimes had to make some minor changes

because of Smetius's practice of inserting new material on pieces of paper pasted on to the main pages of the collection; at one point, Lipsius has indicated by hand the correct place to insert some fragments of the *Fasti Capitolini* that Smetius had added at the bottom of the page (f. LXI).

Lipsius is not always truthful when he claims to have seen the inscriptions ('vidi'), as for instance in the case of two Latin inscriptions (CIL VI 1297 and CIL VI 30795) discovered in 1574, four years after Lipsius's departure from Rome, and owned by one of Lipsius's best friends in Rome, Fulvio Orsini. In reality, Lipsius saw both inscriptions in Orsini's printed works (both in *Familiae romanae*, 1577, and the second one again in *Fragmenta historicorum collecta*, 1595). On other occasions, Lipsius was less lucky when copying Latin inscriptions from Orsini. As I showed, Lipsius not only copied the whole of Orsini's text on Roman libraries in *Antiquity* (published by Orsini as an appendix to *Imagines illustrium virorum*, 1570) in his own *De bibliothecis syntagma* (1606), but he also introduced two false inscriptions (CIL VI 3047* and CIL VI 859*), forged by the famous antiquarian Pirro Ligorio (1513-1583), that Orsini possessed in his own collections of antiquities and that he had published in 1570.

When Lipsius used inscriptions in his printed works he was not driven by the same philological rigour that we can admire in his reconstruction of the fragmentary text of the *Fasti Capitolini*, or that we note when he compares

Smetius's copy of the famous Greek inscription IG XII,3, 331 preserved in his corpus with the original marble that Lipsius saw in the Orsini collection. In these cases, Lipsius's philological competence puts him first among the humanists of his time as an editor of ancient inscriptions. This double-sided approach towards inscriptions led me to entitle my paper *Lipsius bifrons ut epigraphicus*.

Ginette Vaugenheim

Twee tentoonstellingen in teken van Lustrum Universiteit Leiden en het Scaliger Instituut

In de periode 2 tot en met 12 juni viert de Universiteit Leiden haar 86ste Lustrum met verschillende festiviteiten. Diverse musea, culturele instellingen en ook de universiteit zelf, werken mee aan een serie tentoonstellingen onder de titel *Reis door de tijd*. Het spreekt vanzelf dat de tentoonstellingen gaan over onderwerpen die samenhangen met de universiteit en/of de wetenschap. Ze worden uitgezet langs de tijdlijn 1575-2005. Diverse universitaire locaties zullen ook het decor zijn van een tentoonstelling. Parallel aan de materiële *Reis door de tijd*, worden muziekstukken uit diverse periodes op de tijdlijn uitgevoerd door studenten van Collegium Musicum, Sempre Crescendo en het Koninklijk Conservatorium.

In de Universiteitsbibliotheek Leiden zullen in de periode juni-juli twee tentoonstellingen te zien zijn om de viering van het lustrum kracht bij te zetten. Van 3 juni tot en met 26 juni is een tentoonstelling te zien rond de muziekboeken uit de collectie van de Universiteitsbibliotheek. Het project is uitgevoerd door Scaliger fellow drs.

Elias Bronnemüller, *Sonate a due violini è violoncello, còl oregano. Opera prima*. Amsterdam 1709 [545 B 18].

Louise Estelle Metz, *bronzen penning* (1956)
met portret van Josephus Justus Scaliger [UBL].

Kathryn Cok onder begeleiding van prof. Ton Koopman. Er zijn tot nu toe ruim 1600 boeken gevonden en een representatief deel daaruit, aangevuld met enkele handschriften en prenten uit eigen verzameling, zal op de tentoonstelling te zien zijn. Natuurlijk ontbreken op deze tentoonstelling de muziekstukken van Pietro Antonio Locatelli en de Leidse muziekmeester Christian Friedrich Ruppe die in het bezit zijn van de bibliotheek niet. Ook zal er bescheiden aandacht worden geschonken aan de muziek in de oosterse wereld. Tijdens de lustrumweken zal op meerdere locaties, waaronder de universiteitsbibliotheek, muziek ten uitvoering worden gebracht.

De tentoonstelling *Aquila in nubibus: Josephus Justus Scaliger (1540-1609)* zal te bezichtigen zijn van 30 juni tot en met 31 juli. Met deze tentoonstelling wordt tevens het vijf-jarig bestaan gevierd van het Scaliger Instituut. Het leven en werk van Scaliger, met een nadruk op zijn Leidse periode, staan in deze tentoonstelling centraal. Bekende werken zoals het *Opus de emendatione temporum* (Leiden, Fr. Raphelengius 1598) en de edities van Ausonius (Leiden, Fr. Raphelengius 1605) en Manilius (Leiden, Fr. Raphelengius 1599-1600) worden afgewisseld met brieven van Scaliger aan o.a. Justus Lipsius en Isaac Casaubon, portretten van Scaliger, leerlingen (Heinsius, Grotius, Meursius) en manuscripten, waaronder het testament van Scaliger. Bij de tentoonstelling verschijnt een rijk geïllustreerde catalogus met bijdragen van o.a. prof. dr. H.J. de Jonge (Faculteit Theologie, Leiden), prof. dr. C. Heesakkers (emeritus hoogleraar Neolatiijn), dr. D. van Miert (Warburg Institute, Londen) en dr. J. Delandtsheer (Katholieke Universiteit, Leuven).

Geschiedenis en inventaris van het Legatum Stolpianum valt in de prijzen

Op donderdag 16 september 2004 werd in de Universiteitsbibliotheek Leiden de vijfjaarlijkse prijs van het Legatum Stolpianum uitgereikt aan aan Jos Kole voor zijn studie *Moral Autonomy and Christian Faith*. Tevens wordt bij het 250-jarig bestaan van het Legatum Stolpianum een extra prijs toegekend voor de beantwoording van een prijsvraag die in 1953 is uitgeschreven door de curatoren. De destijds gevraagde geschiedenis van het Legatum Stolpianum is thans geschreven door dr. James Fehr, een Canadese onderzoeker die als Scaliger Fellow bij de Universiteitsbibliotheek Leiden heeft gewerkt, en dr. André Bouwman, conservator Westerse Handschriften van de Universiteitsbibliotheek. Zij ontvangen de prijs voor hun beschrijving van de geschiedenis van het Legatum Stolpianum en gedetailleerde inventarisatie van het archief. Tijdens deze gelegenheid werd ook bijbehorend boek gepresenteerd.

Het archief van het Legatum Stolpianum is uitzonderlijk goed bewaard gebleven. Zo zijn er uit de periode tot 1787 380 manuscripten met begeleidende brieven en soms zelfs het verpakkingsmateriaal bewaard gebleven. Het notulenboek van het curatorium, dat aanvangt in 1753, wordt tot op de dag van vandaag gebruikt. De beschrijving van het archief en de geschiedenis van het Legaat biedt een unieke toegang tot de intellectuele geschiedenis in Nederland en Europa (want de prijs kreeg ook buiten de Nederlanden aandacht), in het bijzonder van de tweede helft van de achttiende eeuw maar ook van de periode daarna.

Colofon

Omslag is een uitgave van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het Scaliger Instituut.

De redactie bestaat uit Jos Damen, Kasper van Ommen, Jef Schaepe, Arnoud Vrolijk en Geert Warnar.

Redactieadres Omslag (secretariaat),
Postbus 9501, 2300 RA Leiden

Vormgeving TopicA, Antoinette Hanekuyk, Leiden
Druk Karstens, Leiden

ISSN 1572-0160

URL <http://ub.leidenuniv.nl/gids/vrienden/omslag/>

e-mail omslag@library.leidenuniv.nl

Frans van Mieris, Tekening van de prijsmedaille, oorspronkelijk bijgevoegd bij het testament van Jan Stolp.

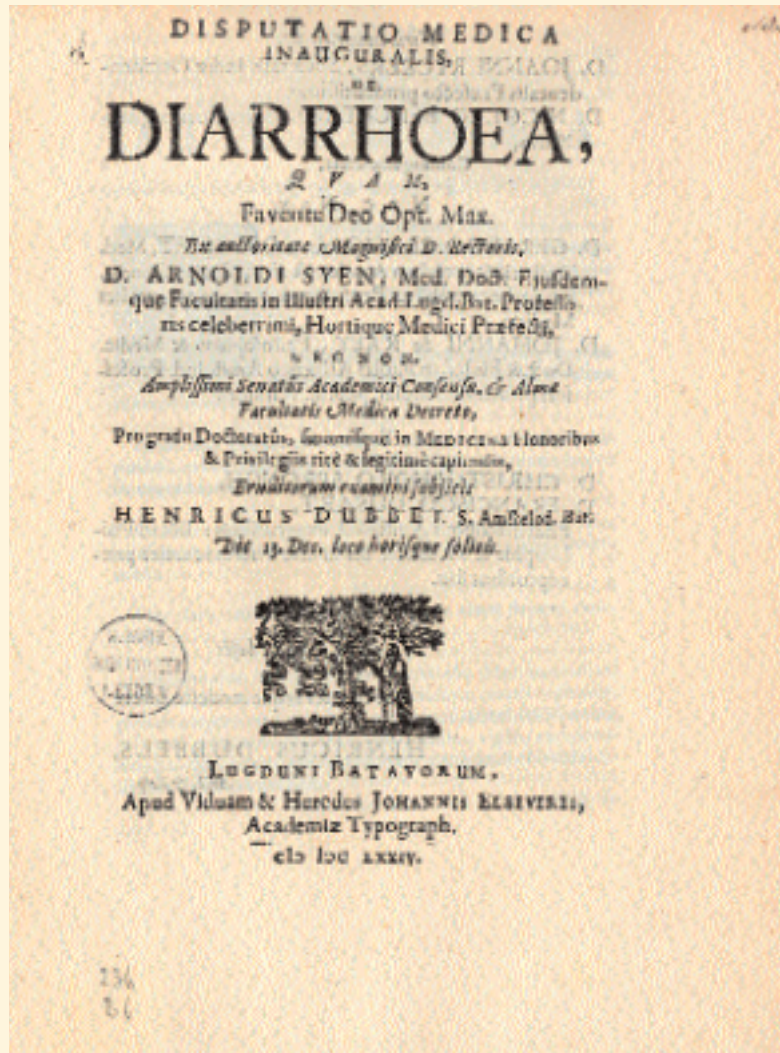
Praemium Acad. Leidensis
ex Legato J. Stolp. Prijsmedaille
[Academisch Historisch Museum].

Van de oplettende lezer

Dirk van Miert

Het nut van dissertaties

Men zou het niet verwachten, maar voor de bestudering van het verleden van de Universiteit van Amsterdam kan een omweg langs de collectie van Leiden behoorlijk nuttig zijn. Het Amsterdamse Athenaeum Illustre was in 1632 opgericht als hoger-onderwijsinstelling, maar had niet het recht om academische graden te verlenen. Veel Amsterdamse studenten togen daarom alsnog naar Leiden om hun doctorstitel te halen. Er is uit de zeventiende eeuw geen archief van het Athenaeum bekend. Een belangrijk manco is het ontbreken van een *album studiosorum*, een inschrijvingslijst van studenten. Gelukkig zijn sommige Athenaeum-studenten te identificeren aan de hand van hun *Leidse* dissertaties. De universiteitsbibliotheek Leiden bewaart 1152 vroegmoderne dissertaties en disputaties die door studenten uit Amsterdam werden verdedigd. Studenten droegen hun dissertaties gewoonlijk op aan familieleden en (oud-) docenten. Als nu een Amsterdamse student in Leiden zijn dissertatie opdroeg aan 'mijn oud-docent van het Athenaeum, prof. X' dan weet je dus dat je van doen hebt met een voormalig Athenaeum-student. Het opvragen en bekijken van al die 1152 dissertaties (met dank aan het geduldige personeel van de Dousa-kamer!) leverde zo 57 namen van Athenaeum-studenten op, waaronder 35 namen die nog niet uit andere bronnen bekend waren. Het verrassende is dat veel van deze studenten evenmin staan ingeschreven in het Leidse *album studiosorum*. Neem nu de geneeskunde-student Henk Dubbels. Uit de opdracht van zijn Leidse dissertatie uit 1674 valt op te maken dat hij in Amsterdam onder Blasius en De Raai had gestudeerd en daarna waarschijnlijk stage gelopen bij Sprongh en Dusart, die hij zijn leraren in de pharmaceutica noemde. Maar er is meer: zijn naam is niet in de Leidse matriculatielijst van studenten terug te vinden. Zo slaan we met Dubbels' dissertatie over diarree twee vliegen in één klap! Wie dus uitzoekt of iemand in Leiden gestudeerd heeft, doet er goed aan niet alleen het *album studiosorum* te raadplegen, maar ook de lijst van gepromoveerden en de catalogus van de Leidse Universiteitsbibliotheek.

Henricus Dubbels, *Disputatio medica inauguralis, De diarrhoea*, [...] Leiden, J. Elsevier 1674 [UBL 236 B 6: 102]

Dirk van Miert (1974) studeerde Latinistiek aan de UvA en werkt als postdoctoral fellow op het Warburg Institute te Londen aan een kritische editie van de correspondentie van J.J. Scaliger. Op 11 juni 2005 verschijnt de handelseditie van zijn proefschrift *Illuster onderwijs. Het Amsterdamse Athenaeum in de Gouden Eeuw, 1632-1704* (Bert Bakker).